

CÎTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN BANAT ÎN TIMPUL FEUDALISMULUI TIMPURIU (SEC. XI—XIII).

DE
COSTIN FENEȘAN
(Cluj)

Cunoașterea circulației monetare în feudalismul timpuriu prezintă o importanță deosebită nu numai pentru studiul vieții economice și îndeosebi a celei comerciale, cît și pentru surprinderea unor aspecte ale procesului de închegare și dezvoltare a relațiilor feudale tipice în condițiile incipiente ale sistemului marfă — bani. Informațiile documentare și narrative privind circulația monetară, baterea și modul de folosire a monedei sînt pentru epoca feudalismului timpuriu extrem de rare, numărul lor crescînd abia începînd cu secolul al XIII-lea. De aceea, cea mai importantă sursă de cunoaștere a sistemului și circulației monetare rămîn descoperirile izolate și tezaurele rezultate în urma săpăturilor arheologice, cu toate că acestea nu ne pot oferi decît o imagine incompletă a realităților din sec XI—XIII.

În cele ce urmează vom expune cîteva opinii asupra circulației monetare pe teritoriul Banatului istoric (Mureș, Tisa, Dunăre, munți) în perioada de cristalizare a orînduirii feudale.

De la bun început trebuie subliniată pentru Banat circulația monetară mai intensă decît din Transilvania istorică și care își găsește o replică apropiată numai în cea de pe teritoriul Bihorului.¹ Acest fenomen se explică în bună măsură atît prin așezarea Banatului la întretăierea unor importante căi comerciale care leagă centrul și apusul Europei de sud-estul european și de Orient, prin vecinătatea și relațiile cu formațiuni statale cu un nivel economic mai ridicat (de ex. Imperiul bizantin), cît și prin apariția unor conjuncturi istorice favorabile (de ex. cruciadele). În ordinea cronologică a apariției lor în circulație pe teritoriul Banatului, monedele din sec. XI—XIII pot fi împărțite în patru categorii²:

¹ I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII în lumina izvoarelor numismatice*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. II, Ed. Acad. R.P.R. 1958, p. 280.

² *Ibidem*, p. 271.

a) monede sud-dunărene: bizantine și începînd cu secolul al XIII-lea, sîrbești

b) monede maghire

c) monede apusene, în cea mai mare parte germane

d) monede orientale

Din perioada amintită în Banat s-au găsit monede izolate în 13 localități, iar tezaure monetare în 17 localități, în total 30 de localități, unele dintre ele cu mai multe descoperiri monetare. Repartiția monedelor pe categorii de proveniență este următoarea: monede bizantine s-au descoperit în 8 localități, monede maghiare în 20 localități, monede ale banilor Slavoniei în 6 localități, monede sîrbești în 2 localități, monede apusene în 10 localități și monede orientale (tătărești) într-o singură localitate.

Descoperirile monetare pînă în secolul al XI-lea constau exclusiv din monede bizantine și într-un singur caz din monede apusene un tezaur de circa 200 monede bizantine — între care cite un aureus de la împărații Teodosie III (715—717), Constantin Sebastos, Roman II (959—963) și Vasile II Bulgaroctonul (976—1025) — descoperit la Veliki Gaj (azi în R.S.F. Iugoslavia)³, o monedă de la Leon al VI-lea (886—911) găsită la Deta⁴, cite un aureus de la Vasile I (867—886), Roman II (959—963), Nicefor II Botaniates (963—969) și Vasile II Bulgarctornul (976—1025) descoperite la Orșova⁵, precum și 2 monede carolingiene din bronz de la Ludovic III (879—882) și Karlomann (879—884) găsite la Jamu Mare⁶. Trebuie remarcat faptul că singurele monede bizantine pînă în secolul XI găsite în cantități mai mari sînt cele din Banat, în Transilvania istorică fiind cunoscută o singură descoperire din această epocă⁷. Descoperirea unui număr mic de monede din această perioadă indică o circulație monetară restrînsă determinată de dominația economiei naturale. Abia odată cu dezvoltarea forțelor de producție și intensificarea schimbului de mărfuri se poate constata o folosire pe scară tot mai largă a banilor, fenomen ilustrat și de creșterea cantității, cit și a varietăților de monedă care circula.

În secolul al XI-lea monedele bizantine dețin o pondere de circa 25%, o interesantă descoperire fiind cea de la Teremia Mare conținînd între altele cîteva piese interesante de la Alexie I Comnenul (1081—1118)⁸. La începutul acestui secol încep emisiunile monetare ale regilor maghiari care, cu toate că din punct de vedere calitativ nu pot concura moneda bizantină, ocupă în secolul al XI-lea o pondere de circa 74,65%. În sfîrșit

³ Berkeszi I., *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, p. 20 (extras din „Történelmi és Régészeti Értesítő”, s.n., XXIII (1906), Nr. 1—2).

⁴ „Történelmi és Régészeti Értesítő”, s.n., IX (1983), p. 152; se va cita în continuare TRE.

⁵ Berkeszi I., *op. cit.*, p. 30—31.

⁶ „Arheologiai Közlemények”, II (1861), p. 308 și Berkeszi I., *op. cit.*, p. 48.

⁷ I. Sabău, *op. cit.*, p. 272.

⁸ Berkeszi I., *op. cit.*, p. 43.

monedele apusene — ajunse aici prin intermediul unor negustori ce au legături cu apusul Europei sau prin mijlocirea cruciaților — dețin o pondere de abia 0,35%, de ex. monedele arhiepiscopului Hitolf de Köln (1076—1079) ce fac parte din marele tezaur de la Deta⁹ și moneda regelui William II al Angliei (1087—1100) găsită în tezaurul de la Gaiul Mic¹⁰. Un fenomen interesant — a cărui motivație ne rămîne deocamdată inexplicabilă — este lipsa monedelor maghiare din tezaurile de secolul XI și apariția lor numai izolate.

În secolul al XII-lea, cu toate că monedele bizantine cresc din punct de vedere cantitativ, ponderea lor în circulație scade la 15%. Cele mai numeroase monede bizantine din acest secol care au circulat pe teritoriul Banatului, sînt cele emise de Manuil I Comnenul (1143—1180), ele putînd fi puse în legătură cu tendințele bizantine de expansiune înspre Occident, Transilvania și Banatul fiind poziții ce trebuiau stăpînite mai întîi (expediția lui Leo Vatzes și Ioan Ducas în Transilvania în 1166). Odată cu moartea lui Manuil I Comnenul și cu tulburările interne din Imperiul bizantin, care aveau să ducă la dezastrul din 1204, monedele bizantine dispar cu totul din circulație pe teritoriul Banatului. Cel mai reprezentativ tezaur bizantin din această perioadă eset cel găsit la Teremia Mare, compus din 130 piese de aramă, dintre care 37 monede sînt emise de Ioan II Comnenul (1118—1143) și 14 de Manuil I Comnenul.¹¹ Alte tezaur bizantine din această epocă sînt cele formate dintr-un număr neprecizat de monede de la Manuil I Comnenul găsite la Pančevo¹² și Variaș¹³ (între piesele de aici un aureus).

Monedelor regilor maghiari emise în cursul secolului al XII-lea le revine o pondere de circa 84% în circulația monetară. Valoarea lor destul de ridicată este explicată atît prin greutatea lor, cît și prin calitatea metalului prețios folosit la baterea lor, ceea ce explică prezenta lor în numeroase tezaur mixte și descoperiri izolate.¹⁴ Spre sfîrșitul secolului al XII-lea intervine însă o depreciere progresivă a monedelor maghiare, ele cedînd tot mai mult locul monedelor apusene de calitate superioară, în special celor germane. Dacă în secolul al XII-lea ponderea monedelor apusene în circulație este de numai 1%, tezaurul de la Vrșac¹⁵ azi în R.S.F. Iugoslavia) — de la sfîrșitul secolului al XII-lea — conținînd o cantitate nedeterminată de monede de Freisach, Salzburg, St. Veit și St. Andreas, pare să anunțe spectaculoasa schimbare ce se va produce în prima jumătate a veacului următor.

⁹ *Ibidem.*, p. 171.

¹⁰ „Numizmatikai Közlöny“, II (1903), p. 106; se va cita în continuare NK.

¹¹ NK, VII (1908), p. 171.

¹² TRE, s.v., IX (1883), p. 45 și Berkeszi I., *op. cit.*, p. 33.

¹³ Berkeszi I., *op. cit.*, p. 45.

¹⁴ cf. *Ibidem.*, *passim.*

¹⁵ TRE, s.v., VII (1881), p. 178.

Descoperirile monetare mai numeroase și mai complexe din secolul al XIII-lea ne permit o cunoaștere mai temeinică a circulației monetare din această epocă și a mutațiilor care s-au produs. Ponderea cea mai mare o dețin cu circa 70% monedele apusene, realitate ilustrată și de numeroasele tezaure monetare descoperite din această epocă. Cea mai spectaculoasă descoperire este neîdoiernic marele tezaur de peste 10 000 de monede descoperit la Deta, în greutate de circa 2,450 kg argint¹⁶. Deși emisiunile monetare cuprind perioada 107—1246, partea covârșitoare a tezaurului îl constituie denarii de Freisach, alături de care apar monede de la Frederic I Barbarossa (1152—1190), arhiepiscopul Eberhard II de Salzburg (1200—1218), monede ale episcopului de Metz, ale lui Volfker, patriarhul de Aquileia (1200—1218), ale episcopului Givardo de Triest (1234—1236), ale arhiepiscopilor de Köln, Adolf (1193—1205) și Hitolf (1076—1079), precum și o cantitate de monede neidentificate, care se pare că provin din monetăriile de la Babenberg, Strasbourg, Passau, Reichenhall și Freising¹⁷. Un alt tezaur reprezentativ pentru pătrunderea masivă a monedelor apusene în circulația monetară din Banat este cel de la Gaiul Mic constituit din 613 monede de la sfârșitul secolului al XII-lea și din prima jumătate a celui următor. Alături de 7 monede maghiare (Bela IV), 8 dinari vienezi, 26 de groși de la Henric III al Angliei (1216—124) și 21 denari de la Frederic I Barbarossa (1152—1190), grosul pieselor din tezaur îl reprezintă 366 denari de Freisach¹⁸. O însemnată parte din tezaurul de la Cenadul Sîrbesc constituit din 1970 monede de argint de secolul XIII îl reprezintă monedele apusene: 887 denari de Freisach (cu 45 de piese reprezentînd o variantă a denarilor de Freisach), 30 monede ale arhiepiscopilor de Köln, 10 monede ale regelui Henric III al Angliei (1216—1242) și o monedă a lui Ottokar II Pržemyšl al Cehiei (1235—1278)¹⁹.

Monedele regilor maghiari a căror depreciere începuse încă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, reprezintă doar 28% din circulația monetară în Banatul secolului al XIII-lea, ceea ce nu exclude însă prezența lor în tezaure monetare destul de mari. Astfel la Teremia Mare s-a descoperit un tezaur de 1292 de monede arpadiene de la Bela III (1172—1196), Emeric (1196—1205) și Andrei II (1205—1235)²⁰, iar tezaurul de 2 000 de monede de la Tomnatic — alături de 107 denari de Freisach și 3 monede ale ar-

¹⁶ TRE, s.n., VII (1891), p. 62—63 și Berkeszi I., *op. cit.*, p. 14—15.

¹⁷ Pentru a avea un termen de comparație a puterii de cumpărare a monedelor, amintim că o marcă de Freisach (denarii de Freisach constituind grosul tezaurului) reprezintă 240 de denari, totalul tezaurului de la Deta ridicîndu-se la circa 41,66 mărci, echivalentul prețului a 2 moși mijlocii sau a 8—10 cai de luptă, cf. I. Sabău, *op. cit.*, p. 281.

¹⁸ NK, II (1903), p. 106, cf. și Berkeszi I., *op. cit.*, p. 19.

¹⁹ Berkeszi I., *op. cit.*, p. 13.

²⁰ NK, V (1906), p. 139.

hiepiscopilor de Köln Engelbert (1216—1225) și Henric (1225—1237) — este constituit în cea mai mare parte din monede de la Bela al IV-lea (1235—1270)²¹. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea încep să apară în circulație — e drept într-o proporție redusă, de circa 1,190/0 — monedele regilor Serbiei, un exemplu în acest sens constituindu-l prezența în tezaurul de la Cenadul German a 51 monede sîrbești²².

Un exemplu deosebit de pertinent pentru varietatea monedelor care circulau în Banat în secolul al XIII-lea îl constituie tezaurul de la Oban compus din 74 monede repartizate pe 5 categorii: 18 monede de la Bela IV (1235—1270) pînă la Andrei III (1290—1301), 29 denari slavoni de la Bela IV, Stefan V (1270—1272), Ladislau IV (1272—1290), 12 monede de la Stefan Uroș (1243—1276) și Stefan Dragutin (1276—1316), 12 oboli boemi, precum și trei monede emise de Toktai, hanul Hoardei de Aur (1290—1312)²³. Poate apare surprinzătoare lipsa monedelor apusene, însă începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea emisiunile regilor maghiari — în special cele ale lui Bela IV — încep să înlăture treptat dinarii de Freisach și alte monede germane²⁴. Se cuvine să mai subliniem că monedele apusene apar aproape exclusiv în tezaure și rareori ca piese izolate. Fenomenul s-ar putea explica prin efectuarea unor tranzacții comerciale de negustori care aveau legături cu Occidentul și care depun o parte a cîștigului realizat spre teaurizare.

Analizînd circulația monetară pe teritoriul Banatului în secolele XI—XIII ponderea diferitelor categorii monetare se prezintă astfel:

a) monede bizantine	4,50%
b) monede maghiare	33%
c) monede apusene	62%
d) monede sîrbești	0,49%
e) monede orientale	0,01%

În veacul al XIV-lea situația se va schimba radical în urma masivelor emisiuni monetare din timpul regilor angevini, monedele străine apărînd numai în mod sporadic și izolat.

²¹ TRE, s.n., V (1889), p. 115—116, 119—120, 181, 194 cf. și Berkeszi I., *op. cit.*, p. 31.

²² Berkeszi I., *op. cit.*, p. 13.

²³ „Cronica numismatică și arheologică”, III (1922), Nr. 5—6, p. 47 și I. Sabău, *op. cit.*, p. 277.

²⁴ I. Sabău, *op. cit.*, p. 280.

EINIGE BETRACHTUNGEN BEZÜGLICH DES MÜNZVERKEHRS IM BANAT ZUR ZEIT DES FRÜHFEUDALISMUS (XI—XIII JHDT.)

Zusammenfassung

Der Aufsatz versucht aufgrund bisher entdeckter Münzhorte und Einzelfunde einige Charakterzüge des Münzverkehrs im Banat während des Frühmittelalters zu erörtern.

Bezüglich des XI. Jahrhunderts soll auf die bedeutende Rolle der byzantinischen Münzen (ungefähr 25% des Gesamtverkehrs), nur durch die ungarischen Königsmünzen (75%) übertroffen hingewiesen werden. Die westlichen Münzen halten in diesen Jahrhundert nur eine mindere Stellung inne (0,35%) und erscheinen nur zufällig. Im XII. Jahrhundert stellen die byzantinischen Münzen nur noch 15% des Gesamtverkehrs dar, indem sie grösstenteils durch die ungarischen Königsmünzen (84%) abgelöst werden. Obwohl den westlichen Münzen nur 1% des Gesamtverkehrs des XII. Jahrhunderts zukommt, deutet ihre immer grösser werdende Menge und Vielfältigkeit (vorwiegend deutsche Münzen) die spektakuläre Änderung aus dem nächsten Jahrhundert an. Im XIII. Jahrhundert halten die westlichen Münzen (insbesondere Freisacher Denare) mit ungefähr 70% den ersten Platz inne, indem ein Rückgang nur gegen Ende dieses Zeitabschnittes bemerkbar wird. Die ungarischen Königsmünzen — welche eine steigende Entwertung in dieser Zeit erfahren — belegen mit 28% den zweiten Platz. Mit der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts wird das ziehlich häufige Erscheinen serbischer Königsmünzen bemerkbar, die jedoch nur 1,19% des Gesamtverkehrs ausmachen.

Der Münzverkehr der drei besprochenen Jahrhunderte kann folgendermassen synthetisch zusammengefasst werden: byzantinische Münzen 4,5%, ungarische Münzen 33%, westliche Münzen 62%, serbische Münzen 0,49% und orientalische Münzen 0,01% (es handelt sich dabei um 3 Münzen der Goldenen Horde vom Ende des XIII. Jahrhunderts).